

MÁRIÁS József

Kelemen Lajos élete a közösség szolgálatában

„Akit magához köt ez az erdélyi föld, aki nemcsak tapossa, hanem szeretettel áldja is naponként ezt a földet, az nem tud közömbösen elmenni Kelemen Lajos mellett, annak számára mindig van valami mondanivalója, de olyan, amivel még jobban hozzá köti ennek a földnek létehez és történetéhez.” – vélekedett Tavaszy Sándor. A kortárs szavai önmagukban is indítékot adnak arra, hogy magunk is megismerjük „Erdély legendás levéltárosa”-t, az 1877. szeptember 30-án Marosvásárhelyen született és 1963. július 29-án Kolozsvárt elhunyt Kelemen Lajost. Az emlékezést két, nemrég napvilágot látott kiadvány teszi aktuálissá.

Az érdeklődés kötőszöveve Kelemen Lajos közösség szolgálatának szentelt áldozatos élete. Az elmúlt évszázadban sokan és sokat írtak róla. Az újabb kötetekre történő ráhangolódásként elegendő a neves pályatárs Szabó T. Attila *Kelemen Lajos munkásságának negyven éve (1897–1937)* c. művének (1938); a jeles történész Csetri Elek *Kelemen Lajos élete és munkássága* c. könyvének (2012), továbbá Erdély történeti és művelődéstörténeti kutatója, Sas Péter *Erdély legendás levéltárosa* c. kötetének (2009) említése. E munkákból – valamint a Kelemen Lajos nyolcvanadik születésnapjára kiadott *Kelemen Lajos emlékkönyv* szerzői soraiból – kiolvasható Kelemen Lajos nemzeti elkötelezettsége, Erdély múltja, tárgyi és szellemi emlékeinek megmentéséért, megismertetéséért végzett áldozatos munkája, a szülőföldhöz való hű-

sége... Méltán nevezik őt az erdélyi szellemi élet kimagasló személyiségei – Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós, Döbrentei Gábor, Aranka György, Mikó Imre, Brassai Sámuel – méltó utódjának. Ám az élete és az erdélyi történettudomány, a levéltári kutatás szolgálatában végzett sok évtizedes munkája előtt tisztelgő méltatások és értékelő írások szinte mérhetetlen sokasága – köztük Sas Péter immár negyedszázadnál is több ideje elkötelezett kutató munkája, írásainak hosszú sora – is „kevés” ahhoz, hogy a maga teljességében felismerjük, megértsük személyiségének, habitusának, cselekvésre buzdító erőforrásait, felbecsülhetetlen értékű levéltári munkásságának indítékait, a tudomány iránti mély alázattal, szülőföldszeretettől átítatott, konok elszánással és kitartással végzett értékmentő cselekedeteinek belső mozgatórugóit. Sokatmondóak az életének, munkásságának lényegére utaló szavak: „én nem pénzért dolgoztam, hanem hazámért és nemzetemért, fajtám kincseiért”. „Rendkívüli ember volt, nehéz őt pontosan megeleveníteni, mert sokkal több volt mindannál, mint amit el lehet mondani róla” – írta Sas Péter a 2009-ben megjelent kötete előszavában. Mi vezethet a jobb megismerés útján tovább? Ugyanő adja meg a választ: „Kelemen Lajos életének és munkásságának teljességre törekvő megismerésében akkor reménykedhetünk egyáltalán, ha végre közkezen foroghatnak életében megjelent és kéziratban maradt írásai, ha közkinccsé

válhat teljes tárgyi és szellemi hagyatéka.” A „teljes” szó hangsúlyozásakor nem csak a kéziratban maradt, tucatnál is több Kelemen Lajos-kötetre gondolt, hanem az utókorra maradt/megmentett terjedelmes levélanyag és az évtizedeken át vezetett napló kiadására/megjelentetésére is.

Ki más vállalkozhatott volna e sok éves áldozatos, rendkívüli filológiai pontosságot, igényességet és elmélyültséget igénylő kutató munkára, mint az erdélyi szellemi égbolt ragyogó csillagait – említsük csak az ő látókörének előterében szereplő Kelemen Lajost és Kós Károlyt –, Erdély és Kolozsvár múltját oly sok ideje figyelő/kutató Sas Péter, irodalom- és művelődéstörténész. A sok éves munka gyümölcseként 2016-ban kezünkbe kerülhetett, a megismerést segítő, az élet és a cselekvés háttérét feltáró hatalmas levélanyag első kötete, majd 2017-ben a tudományos pálya belső rugóit feltáró első harminc év személyes jegyeit rögzítő napló ugyancsak első kötete. A két párhuzamos, az idősíkok egymásra vetítéséből fakadó ismeretanyag felszínre hozatala valóságos szellemi kalandra hívja az olvasót, hozzásegítve ahhoz, hogy a személyiségjegyeken túl megismerje a korabeli Erdély és szellemi központja, Kolozsvár történetét.

A köteteket útra bocsátó Sas Péter szerint Kelemen Lajos „levelezését egy olyan adattárnak tekinthetjük, amely bizonyosága az erdélyi múlt szintéziséhez szükséges ismeretanyag meglétének, kötetbe rendezésük elmaradását legalább részben próbálja pótolni írásbeli diskurzusának közreadása”. Naplója pedig „nem csak saját közegének szánja gondolatait, megállapításait: tágan értelmezhetően egész közösségét megszólítja, melyet elősegít a leírt történések közös forrása, egyúttal megteremtve a befogadás és a megértés minél könnyebb megvalósulását. A naplóíró eleve feltételezi, hogy hisznek a szavainak, mely elősegíti közege/közössége véleményalkotását.”

Kelemen szavainak hitelét élete, életútja, munkássága alapozza, adja meg. Ennek

ismeretében, az elismerés tanúságtételeként jellemzi őt Jakó Zsigmond „egyszemélyes hiteleshely”-nek, Reményik Sándor „mindnyájunk Tanítója”-nak, aki egyetemi katedra nélkül is iskolát teremtett, kiváló utódokat, munkatársakat nevelt, buzdított munkára, a nemzet szolgálatára. Élete során mindvégig ott lebegett szemei előtt a nagyapai erkölcsi tanítás, amelynek sarokköve a „jóság, erkölts, szelídség, szorgalom”. Sőt, ennél is több gondolat és elköteleződés rejtőzött az őt életbe bocsátó család által rá testált örökségben: „Én tudvalevőleg szívvel-lélekkel magyar vagyok – írta édesapjának, 1904-ben. – Magyarnek nevedtem, a családunk is örökké jó hazafiakból állott, akik a nemzetükért tettek is, amit csekély erejükhez képest tehettek. Én is megtettem a magamét mindig, s ha az Isten segít, ezután is megteszem, mert csak addig akarok élni, amíg magyar lehetek.”

A marosvásárhelyi református kollégium tanárainak – köztük „mindenkori jóakarója”, Koncz József – buzdítása, a családi levelesláda rejtett kincsei ébresztették fel benne a történelem iránti érdeklődést. Nemes Ödön barátjával és osztálytársával gyalog kelnek útra, hogy megismerjék a szűkebb és tágabb régió tárgyi hagyatékait, a megszerzett ismereteket, a megismert értékeket illusztrált füzetekben – *Utazások* (1893) és *Újabb utazások* (1894) – megörökítsék. A példakép: Orbán Balázs, akinek főműve – *A Székelyföld leírása* – inspirálólólag hatott rá. És nemcsak a mű, hanem a szerző életpéldája is: „Küzdelseiben az igazságot kereste, munkáit a közjónak szentelte, és minden téren elvégezte emberi kötelességeit – írja naplójában, 1898 áprilisában. – Mindent pártolt, amit az emberi nemes törekvések szép neve alá foglalhatunk, s a kutatásnak, úttörő munkásságnak, egyszerűségnek és önzetlenségnek örök útmutatója ő.” Az iránta érzett tisztelet indította arra, hogy az Orbán Balázs szoborállítás költségeinek gyűjtésében maga is cselekvő részt vállaljon.

Ilyen előzmények után természetszerűleg vetődött fel a vágy tanulmányai foly-

tatására a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. Azonban édesapja, nagyernyei Kelemen Miklós királyi törvényszéki irodatiszt csekély jövedelme, a hatgyermekes család nevelésének anyagi terhei igen beszükkítették az álmok megvalósíthatóságát. És ekkor, égi áldásként, megjelent az ifjú Kelemen Lajos életében Szádeczky Lajos egyetemi tanár, érettségi biztos – aki felismerte az ifjú maturandusban rejlő képességeket –, s közbenjárására házitanító lehetett a kolozsvári Gidófalvy István királyi közjegyző családjában, biztosítva a diákévek nyugodt, családias otthonát. Naplójában elismeréssel és hálával emlékezik meg a nagyságos asszonyról: „nálánál jobb szívet még a világon nem ismertem”.

A történelem és földrajz szakra beiratkozott ifjú előtt egyenes út vezethetett volna a tanári pálya építése felé. Tanulmányai utolsó évében, az 1900. március 9-én keltezett önéletrajzában – szövege olvasható leveleskönyv s a napló lapjain – megfogalmazza a tanári pályáról szóló hitvallását: „Tanárnak készülök. A történelem és a földrajz a szak tárgyai. Arra érzek magamban leginkább hivatást, s ezekben, s e kettőnek ágaiban és segédtudományaiban akarok majd tehetségem és képzettségemhez mértén működni. (...) Mind a kettő – egyebeket nem is tekintve – két erős eszköze a haza és fajunk megszerettetésének. S egyik legfőbb célom, hogy éppen a tanári széken ebben az irányban működjek.” Azonban ott munkál benne a kétely is: „S ha majd kineveznek valahova, Píripócsra, egy eldugott városkába, akkor Isten veled munka, dicsőség s minden, ami erre a pályára vonzott” – utal rá a szüleinek írott levelében, 1902-ben. A sors megkímélte ettől. A sors? Korántsem, hisz egyetemi hallgató korában tanárainak nemcsak kiváló tanítványa volt, hanem munkatársa is, ideje nagy részét könyvtárakban töltötte, levéltárakban „robotos”-ként másolta a dokumentumokat, kutatva/keresve/feltárva Erdély múltjának értékeit, történelmi családok kastélyaiiban/levelesládáiban rejlő tárgyi

és szellemi kincseket. Amint alkalma adódott, újabb s újabb terepjárással bűvárolta és közölte tapasztalásait, hozzájárult az értékek mentéséhez, bekapcsolódva kora tudományos törekvéseibe. Munkatársa lett az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, tudományos folyóiratoknak, tagja az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, a Dávid Ferenc Egyletnek. Írásait közli az *Erdélyi Múzeum*, a *Századok*, a *Keresztény Magvető*, az *Erdély*. A napi politikától kiábrándult, azt megvetve közli szüleivel, 1897-ben: „Nincs már egyetlen igazi nagyság, ki mellé bizalommal állana a nemzet. Egy rész talpnyaló, a másik túlzó a követelésekben, a harmadik eladja magát, s a negyedik mindent megtesz együttvéve.” Ezzel szemben tudatosan keresi azokat a polgári/családi közösségeket, tudományos és művelődési intézményeket, egyházi és világi szervezeteket/személyeket, amelyek/akik teret és lehetőséget kínálnak számára álmai kibontakoztatására. Mindezek fölött a levéltári gyűjtemények találhatóak, amelyekhez akár ingyenesen, személyi indíttatásból vagy felkérésre, életre szólóan elköteleződik. A terepjáráás során érdeklődése egyaránt kiterjed a népviseletre, a határnevekre. Figyelmét nem kerüli el az eléje táruló táj szépsége sem. „Megállottunk a Kis-Bekecs felett szélesedő óriás teraszon – jegyzi naplójába 1904. szeptember 9-én – s onnan gyönyörködtünk a felleges kilátásban. Leírhatatlan érzés az, amit ilyenkor érzek. Hasonlít ahhoz, amikor az Istennek igaz szívből jövő hálámat lelkemmel bemutatom. Nem tudok beszélni akkor, csak szent, bámuló rajongás száll meg. Sirok és örvendek magamban. (...) Gyermekkorom ábrándjai mind előmbe tódnak, meglepik a szívemet. Érzem a boldogságot. Hála Istennek, hogy itt vagyok.” A következő napi bejegyzésben újabb „zsánerképpel” örvendeztet meg: „A vízpárás, homályos égbolt szélén hamuszínes felhőkbe tűnt a nap. A Maroson túl, a mezőségi hegyek irányában haladt le, s hatalmas aranyos-piros kékben sugárzott fénye vissza az égbe. Olyan nagyszerű látvány volt, mint egy óriási szentfény a világ fején.”

Naplójegyzeteiben és levelezésében egyaránt vissza-visszatérő gondolat és aggodalom családjáért, testvérei sorsáért. A hozzájuk fűződő érzelmi kötődése személyiségének meghatározó jellemzője. Bár maga is folytonos anyagi gondokkal küzd – „az én pénzviszonyaim igencsak szűkek” –, amint lehetősége adódik, a keveset is megosztja velük, szívén viseli a nagy család, különösen képpen testvéröccsei sorsának alakulását. Ez akkor sem változik meg, amikor, „egyetemi éveim túl”, előbbapidíjasként, később állandó jelleggel nyer alkalmazást.

1902. december 22-én Schilling Lajos egyetemi rektor értesíti: „a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem könyvtáránál lemondás következtében megüresedett díjnoki állásra Önt, 1903. évi januárius hó 1-től kezdve három (3) korona napidíjjal ezennel kinevezem.” Besorolásának pontos neve: „m. kir. egyetemi könyvtári díjnok.” Az eddig alkalmi javadalmazással vagy csupán szívességből végzett levéltári/könyvtári munkája intézményes formát nyert, amely lényegében akkor sem szakad meg, mikor, anyagi kényszerűségből, meghívásra, 1907-ben elvállalja az Unitárius Kollégium tanári állását.

A közties esztendőök szakadatlan munkával telnek, az Egyetemi Könyvtár és az Erdélyi Múzeum szolgálatában, a történelmi tárgyi és szellemi értékek felkutatásában és védelmének biztosításában, mentésében, oly intenzitással és igyekezettel, amely kitölti minden idejét. Szüleinek írott levelében riziánálant állapítja meg: „igazán megvénülök s még nem voltam fiatal”. És valóban, ezen években alig találunk magánéletére vonatkozó adatokat. Levelezésében és naplójában, bár végtelenül puritán módon él, újra és újra felbukkanó téma az anyagi gond: „milyen nyomasztó a lélekre is, ha az embert anyagi gondok nyomják!” Nemes lelkiülete, a tudomány iránti elkötelezettsége felülírja azt, nem enged elcsüggedni, magába roskadni. Az ő élete a tudomány szolgálatára szentelt élet, ami sosem terhes számára, a legapróbb

sikert is örömmel nyugtázza, a kérések vég-hossza áradatát is lelkiismeretesen teljesíti, holott azok a saját kutató munkáját aprózák/odázzák el. Elmélyült tevékenysége föléljeligként írhatjuk szavait: „a történetírásnak nem tendenciákat és üres ábrándokat, hanem az igazságot kell szolgálnia”. Hozzá társít egy egyéni kötelezvényt is: „szabadságomat minden előnynél s pénznél többre becsülöm”. Ezt követi, tartja szem előtt akkor is, ha az előmenetelét hátráltatja, előmenetelét késlelteti. Önérzetesen írja édesapjának, 1904 novemberében: „én szegényen és becsületesen élek”. 1907-ben címzetes könyvtártszti kinevezést kap, ám a kinevezés csak két év múlva hozhat valós előrelépést, javulást életminőségében. „Harminckét éves koromba jutok olyan helyzetbe – ha jutok –, hogy reám nehezült anyagi terheimtől szabadulni kezdhetek.”

Az idő és a szorgalom megtermi gyümölcsét. 1903. március 28-án a Kolozsvári M. Kir. Tudományegyetem rektora arról értesíti, hogy „az egyetemi és kapcsolatos erdélyi múzeumi könyvtár rendezésében nagy szorgalommal és sikerrel teljesített munkásságáért egyetemi tanácsunk alább jelzett ülésében a könyvtárigazgató úr javaslata alapján köszönetet szavazott.” Ehhez társult az Erdélyi Múzeum Egyesület választmányának május hó 7-i döntése: „az E.M.E. választmánya a lelkiismeretes munkáért és a részletes jelentésért köszönetet szavazott.” Ezt tetőzi be a *Napló*ban olvasható, 1908 augusztusában keltezett EME-közlemény: „A választmány egyhangúlag hozzájárult a propozícióhoz, s a legközelebbi közgyűlésig Kelemen Lajos dr.-t bízza meg a titkári állás betöltésével”. Egy év múlva „az EME megalapításának és fennállásának félszázados évfordulóján, Kolozsvárt, 1909. március 21-én, az 51. rendes közgyűlésen választották az Egyesület titkárává.” Ezzel irányító, tudományszervező pozícióba jut, minden addiginál hatékonyabban szolgálhatja az erdélyi tudományosság ügyét.

Ezzel egyidejűleg, anyagi helyzetének, biztonságának érdekében, az Unitárius

Kollégium igazgatójának felkérésére óraadói minőségében lesz tagja a nagy múltú egyházi oktatási intézménynek; az 1907–1908-as tanévtől kezdve, tíz éven át, történelem-földrajz tanára. „...eljöttem a Könyvtártól s most a kolozsvári unitárius főgimnázium tanára vagyok. A múzeum ügyeit az továbbra is szolgálom.”

A naplóban és a levelekben élénk táruló horizont ritkán terjed túl a tudományos élet, a levéltári kutatás, a tárgyi és szellemi értékmentés, a család kérdéskörén. Ilyen ritka eset az első évtized közepének politikai válságára való reflektálás, vélemény-nyilvánítás. „Egész Magyarországra nehéz idők következnek. Csak az Isten tudná, hogy hova jutunk. Akármerre is haladunk azonban, magyarok leszünk –, vagy inkább vesszünk el, mintsem újra bitangok üljenek a nyakunkra.” A választási küzdelem egyik sarkalatos kérdése a magyar véderő megszervezése. Miért is látja ezt fontos kérdésnek a tudomány tuszkulánumban élő Kelemen Lajos? „Ebben a hadseregben senki sem tud lelkesedni s legkevésbé a magyar, aki most lépten-nyomon a maga megaláztatásával találkozik. Egy nagy hazugságnak vagyunk mi látszólagos, de hovatovább mindinkább fölvilágosodó támaszai: az összbírodalomnak. Igazán már a morál megérdemelné, hogy a sok magyar lélek fölszabaduljon ennek a hazugságnak a nyomása alól, s találjon valami vigasztalást az ott ellopott időért és kiizzadott milliókért.” 1906. február 18-i naplóbejegyzésében utal arra, hogy haladásunkat külső erők is gátolják. „A dinasztia megátalkodott makacssága boldogulásunk útjába áll, s gazul utaznak arra, hogy forradalomba hajszoljanak.” A szüleinek 1906. február 2-án keltezett levelében reagál az előbbi állapotra: „Én nem szeretném, hogy fegyverre kerüljön a sor; de ha az Isten úgy adná, előbb-utóbb én is kötelességemnek tartanám a nemzetünk ügye mellett fegyverrel is küzdeni, mert most nemcsak igazságunkat, hanem becsületünket is szeretnék megőlni, s ha leverhetnek, akkor mindent és oly hosszú időre elveszíthetünk,

hogy inkább meghalnék mintsem egy boszszuálló, gyalázatos uralom alatt éljek mindaddig, míg talán visszaszerezhetjük azt, ami elveszhet.”

Életének fontos sarokpontjára utalnak a napló 1908. augusztus 17-i bejegyzésében olvasható sorok: „Diplomámat bemutatva, az egyház május 1-től rendes tanárnak tekintvén, fizetésemén kívül két óra kiutalta szálláspénzemet is. Május 13-án délután lettettem tanári eskümet az Egyházi Képviselő Tanács előtt, s ugyanaznap egyházi levéltárossá is megválasztottak.” Miért is említjük, szánunk e hírnek kiemelkedő jelentőséget? Eljött az ideje, megteremtődött a korabeli társadalomban elvárt anyagi feltétele, háttere annak, hogy valaki házasságra gondoljon.

A kolozsvári társasági életben járatos, immár harmincadik életévén túl járó ifjú 1909. december 12-én közli szüleivel: „házasodni akarok. (...) édesapám neve napján azt a leányt, kit akkor még nem neveztem meg, feleségül kértem. Ideigérték, s karácsonykor fogom eljegyezni. (...) Mikó Erzsikének hívják. (...) Sudár, szőke, kékszemu, szép aranyárga hajú, élénk, kedves, igen jó leány.”

Ezzel új szakasz nyílik Kelemen Lajos életében. Mi is nyomon követhetjük, de már csak a naplóbejegyzések ösvényén haladva, hisz a levelezését élénk táró I. kötet 1909-ben bezárul. Ezzel életének egy új szakasza kezdődik: az 1910. évi naplóbejegyzés „Július 31-én tartottam esküvőmet lelkem Erzsikével”. A ceremónia mélyen meghatotta: „Papunk Péterfi Dénes volt. Az Erzsikém leányszobájában, hol vele annyi felejthetetlen boldog, szép óráját töltöttem életemnek, közbül fel volt állítva egy kis asztal, s az előtt állva mondtuk el az esküt. Péterfi nagyon szépen beszélt. Néhányszor úgy megindított, hogy nagy megerőltetésembe került uralkodni magamon, s Erzsikém kezét is nagyon szorítottam, hogy nehogy ő is sírásra fakadjon.”

Tudományos pályája töretlenül folytatódik. Szorgalmazza a műemlékekről szóló törvénynek a papság körében való ter-

jesztését, hogy – amint az a Méltóságos és Főtisztelendő Tanácsnak küldött feliratban olvasható – „a világosság ne rejtőzzék a véka alá, s amiből valami új szép és jó sarjadzhatik, kerüljön föl a napfényre, s válják a kutatók és gyönyörködők számára ismeretessé és hozzáférhetővé”. Nem véletlen, hogy Kelemen Lajos nyomban terveket sző, pontokba szedi „legsürgetőbb feladataink”-at. Továbbra is lankadatlanul utazik, keresve/kutatva a kastélyokban, templomokban, parókiákon rejtkező/fellelhető értékeket.

A napló hiányzó részei miatt töredezettség/szaggatottá válik az életfolyam további alakulásának letükrözése. 1914 novemberében szomorúan jegyzi meg: „mikor nincs elfoglaltságom, egészen a lelkekre nehezül a háború nyomása”. Fölfigyel a nemzetközi eseményekre is: „A Románia magatartásáról el-elinduló hírek kellemetlen, kínos hangulatot teremtenek. Bizonyos, hogy ott nagyfokú izgatás folyik most ellenünk, s ha a hadiszerecnse ellenünk fordulna – mitől Isten óvjon –, akkor ellenségeink száma kétségtelenül innen is szaporodna eggyel. Nekünk, erdélyi magyaroknak ez velünk lakó oláhaink miatt volna baj. Az évekig tartó izgatás borzasztó gyümölcsöket teremne a vad tömegnél.” Személyes megérzés? A kutatásból fakadó ismeretekből kikövetkeztetett megállapítás? A következő év februárjában is a bizonytalanság érzetének hangján reagál az eseményekre: „Ki tudja, mit rejt még a jövő? Ma minden bizonytalan. Mindenkor Isten kezében vagyunk, de most sokszor százszorosa jobban érezzük, mint máskor.” A nyomasztó hangulatot növeli, hogy a kollégiumból hadikórház lett. Diákjaival adománygyűjtéssel, karitatív cselekedetekkel igyekeznek enyhíteni a szenvedők fájdalmán. Világképe egyre sötétebb színeket ölt: „Ki hitte volna, hogy ennyi borzalom és gonoszság tomboljon ma a világon? Hiszen maholnap minden hazugságnak bizonyul, amiben hittünk, bízunk, amit szentnek tartottunk és tanítottunk.” Érthető, hogy későbbi bejegyzésében békevágyának ad hangot: „Csak a mindenható

Isten engedné, hogy ez a világot romboló háború már véget érne, s békében dolgozhatnánk és élhetnénk.” A munkában keres magának menekvést, valamelyes belső nyugalmat. Ennek ad hangot az 1915-ös év szilveszteri rövid bejegyzésében: „A háború foly. Mennyi vér, gyász és szomorúság éve volt ez, amelyet temetünk. Bár az új év virradása jobb napokat, s áldott békét hozna.”

Békét nem hozott. Most s ezúttal is a munkába temetkezik: tanítás és kutatás köti le minden erejét, energiáját. E gondterhelt napokban, 1916 augusztusában, villámcsapásként hat a borzalmas hír: „Románia is hadat üzent nekünk.” A társadalmi/történelmi folyamatokat értő szemmel követő kutató számára szinte várható eseményként értelmezhető csapás. „Komoly érzés tudni ezt, de valami, az igazság Istenébe vetett különös megnyugvással vettem. Ilyen erkölcstelen és rövidlátó politikának lehetetlen meg nem bosszultatni.” A naplóban nyomon követhető az a fejtelenség, pánik, menekülési hullám, amely elindul nyugat felé, mintegy – tehetjük mi hozzá – „főpróbája” annak, ami két esztendő múltán bekövetkezik. Kelemen Lajos minden idejét a levéltári, múzeumi, egyházi értékek mentése, biztonságba helyezése tölti ki. Nem úgy mások! „A háború igazi heréi és hiénái, akik a katonai egyenruha és a kardbojt oltalma alatt úzik piszkos üzleteiket, s a megszorult és menekülő emberek nyomorúságának kihasználását.”

Az új év első napjaiban a háború végét híresztelő jóslatok újabb csalódást keltettek benne. „...felröppent a béke galambja, s még nincs az olajág sehol.” Gyóni Géza megrázó verssorait idéző gondolat fogalmazódik meg benne: „...soha többet nem lenne háború, ha az volna ennek is a szabálya, hogy aki kívánja, az menjen legelöl, és ne másokat küldjön, mialatt ő otthon marad.” Riasztják az orosz februári forradalomról szóló hírek, miközben „a megmarcangolt emberiség a békéért vonaglik”.

A következő, 1918-as év is levéltárosi munkája sokaságával indul, igyekszik lelkiis-

meretesen eleget tenni a rá háruló feladatoknak. Az összegyűjtött értékeket őrző falakon kívül tovább tombol a gonosz hatalma. Érzi, tudja, hogy ami utána következik az sem a béke szigete lesz. „A háborúba belefáradtunk. Nem érdekel már semmi, csak a béke. Ezt is azonban nem addig nyújtják, amíg nyúlik, hanem húzzák, amíg szakad.” E külső bajok, baljós körülmények közt két esemény hoz változást, illetve okoz súlyos gondot életében. Egyfelől örvendetést: visszajutott az egyetemi könyvtárba, könyvei közé, újra csak a levéltári kutató és mentő munka lett minden gondja. Másfelől: ezekben az években jelentkezik, hatalmasodik el, súlyosbodik a szeretett feleség – „megértő, önfeláldozó, finom lelkű, jó és hű feleség, s nagyszerű háziasszony, amilyen ma oly kevés van, kivált itt” – betegsége, amely mély fájdalommal tölti el. Számot vet azzal, hogy a háború vége nem csupán békét hoz, hanem felszínre kerülnek belső társadalmi bajaink is. Ezt jelzik, erre utalnak „a keleti megyék kiürítéséről” érkező riasztó hírek. Kelemen Lajosban megfogalmazódik a leghőbb vágy: „Csak béke lenne területi épségünk meghagyásával.” Mi generálja benne ezt a gondolatot? Egyfelől a Károlyi Mihály vezette forradalom baljós politikája, a szocialisták uralmának előérzete; másfelől az erdélyi románság függetlenedést hirdető mozgalma. „Még csak az volna hátra, hogy Erdély hovatartozása sorsáról is a tudatlan, bevándorolt oláhság népszavazása döntsön. Ez meghóhérolása lenne a mi életünknek, művelődésünknek, meggyalázása a múltban teljesített védőszolgálatunknak.” Miben remélhet kora magyar társadalma? Méltányos és igazságos békében. Kevés, túlságosan kevés remény! „Az események rohannak s minket a fél világ meghallgatásunk nélkül akar keresztre feszíteni.” Csoda-e ha ilyen körülmények közt a jövőbe vetett hite megroppan? „Sokszor olyan vagyok, mint a halálraítélt, aki csak azt nem tudja még, hogy mikor végzik ki.” Ezt a hangulatot fokozzák a román területi követelések mind mohóbb megnyilvánulásai:

„félő, hogy prédái leszünk lesben álló románságnak”. Mire is számíthattak abban az időben, amikor a magyar hadsereget hatalmi szóval leszerelték, szétkergették. „Hazám és nemzetem sorsáért való gyászos aggodalmakban telik minden napom.” Felismerve, látva a nemzetközi politikai széljárást, december utolsó napjaiban levonja a szomorú következtetést: „Magyarország kegyetlen megcsönkítését úgy látom, hogy nem kerülhetjük el. Az északi vármegyék egy része bizonyosan nem lesz többé Magyarország. Mi lesz Erdéllyel? (...) Semmi sem biztos csak az, hogy megszállanak.” De arra még ő sem mert gondolni, hogy a megszállása hódítással magasztosul, amelyet nemzetközi békediktátum szentesít majd.

Az 1918. december 1. és a trianoni békekötés ideje közti idők a román hatalom lépésről-lépésre történő berendezkedésének kolozsvári eseménysorozatát, a bizonytalanság zavaros időszakát jelenti majd Erdély, Kolozsvár népének. „Bizony a porba, sárba jutottunk, s lelkünkön taposnak. (...) A megszállás óta Kolozsváron is látszik az elbalkániasodás. (...) Sorsunkat mások kovácsolják, s határoznak rólunk – nélkülünk. (...) Homály és bizonytalanság, vakság és kínos érthetlenség mindenfelé.” Kelemen Lajosnak is, személyesen: „A testemnél csak a lelkem fáradtabb. (...) fáraszt és öl az a sötét bizonytalanság, mely a lelkemre ül, nyom és kínoz.”

Amitől tartott, bekövetkezett. 1919 áprilisában „...a könyvtárban és levéltárban háztűznéző vendégek járása zaklatott fel.” A nagyszebeni Román Kormányzótanács egyetemet elfoglaló, a könyvtárat birtokba venni szándékozó hivatalnokai, köztük Onisifor Ghibu, a magyargyűlöletéről elhíresült államtitkár. A térhódítás, birtokba vétel, a kilátástalanság sötét felhője csüggeszti Erdély magyarságát. „Borzasztó bűnök borzasztó büntetése... Mi marad éltelcünk. Élet-e az örökös, vagy beláthatatlan idejű rabság?” Szomorúan látja, követi az Erdélyből tízezer számra kiözönlő magyarok sokaságát.

Ő a spártai katona elszántságával maradt és küzdött, akkor is, ha az kilátástalannak tűnt, Erdély szellemi és tárgyi emlékeinek védelméért. „...én Erdélyhez az Erdélyi Múzeumhoz nőtem. Nekem nem vigasztalás, ha egyebütt ígérnek megélhetést, mert életem céljától megfosztva a pusztta kenyér csak tengődés. Ha aztán mindenki elmegy, mi lesz ezzel a gyönyörű gyűjteménnyel? (...) Én mindent megfontolva úgy határoztam, hogy bármi áron maradok, mert így használhatok többet.” Maradt akkor is, ha naponta látnia kellett az erőszakos, önkényes kilakoltatások, rekvirálások szomorú eseményeit, ha megélhetésük, túlélésük miatt, naponta meg kellett válniuk féltett bútoraiktól, értékeiktől, ha már visszavonhatatlan és megváltoztathatatlan valósággá vált Erdély Románia részévé válása.

A munkába menekült, küzdött minden értékért, mintha azon múltott volna a történelem kérlelhetetlen kerekének megállítása, irányváltoztatása.

1920, a *Napló* I. kötetének utolsó esztendeje. Átala véget ér egy történelmi kor, kezdődik egy újabb, út az ismeretlen felé. Kolozsvár patinás „utcáinak balkáni külseje lett”. A naplóíró azonban nemcsak a külső jegyekre figyel. „Elöttem bizonyosnak látszik, hogy nekünk, az erdélyi magyaroknak sírunkat megásták, s bármennyire is ártatlanul, de a keresztre feszítést elkészítették számunkra.” A románárá tett egyetem elvágta a magyar ifjúság továbbtanulásának útját, a nagybirtokok kisajátítása előre vetíti az 1921-es „földreformnak elnevezett földrablást”.

Maradni és használni! Ezt tekintette élete értelmének. Keresni, kutatni a cselekvési lehetőség ösvényeit. Ilyen volt az egyetem megszüntetését követően létrehozott Református Tanítóképző Főiskola, amelynek előadója lett. Ilyen volt „az unitárius egyházi műemlékek állandó bizottsága”-nak megalapítása, az orvostörténeti múzeum létrehozásáért tett kezdeményezés felkarolása, a levéltári munka folytatása.

A napló hézagossága miatt csak utalásokat olvashatunk a szeretett feleség haláláról. „Isten adjon nyugalmat kedves angyali jó Erzsikémnek, engedje örömét érnem kis leányomnak, s adjon boldogabb újévet mindnyájunknak.”

Ezzel lezárult Kelemen Lajos életének sok-sok gyümölcsöt termelt korszaka. Lezárult a napló első kötetének eseménytára, amely személyes vonatkozásain túl társadalomtörténeti jelentőséggel bír, egy zaklatott, de korszakos változásokat hozó periódus szemléletes bizonyágtévéje, tanúja, tanúbizonyosága.

Az első világháborút követő kataklizma mélyen megrendíti: „Hazám és nemzetem sorsáért való gyászos aggodalommal telik minden napom.” A szülőföldre való hűsége mégis visszatartja. A negyven éves levéltárosi pályafutást méltató írásában Szabó T. Attila adja meg erre a magyarázatot: „Az uralomváltáskor is itt marad. Kötí a föld, és tartják, kötik nemcsak saját dolgos múltjának, de az évszázadokba visszanyúló nemzedékek történelmének e levéltárakban felhalmozott emlékei is.”

Kelemen Lajos emlékét az ötvenöt évvel ezelőtt bekövetkezett halála sem sodorta a feledés homályába. Szabó T. Attila rá emlékeztető sorai szerint „a testi halál csak a mának élő, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött élet a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi, művelődési és tudományos életébe”. A Sas Péter által gondozott kötetek – a szövegek, a hatalmas ismeretanyagot hordozó lábjegyzetek, valamint az appendixeként közölt adattárak, személynév- és helységnévmutatók – ezt kínálja számunkra.

A kötetek szerkesztője mintegy zárzóként – a Kelemen Lajosról írott könyvében olvasható sorokkal egybecsengően – utal arra, hogy e két kötettel elinduló kiadványsorozat csak kezdetnek kell tekintenünk. „Kelemen Lajos életének és munkásságának

a teljesség igényével történő megismerésére akkor lesz lehetőség, ha végre közkézen foroghat, olvashatóvá válhat naplója és levelezése, amikor közkinccsé válhat teljes, a sokszor eltitkolt magán- és a javarészt feldolgozatlan közgyűjteményekben lappangó tárgyi és szellemi hagyatéka: az egész magyar/erdélyi/székely közösséget megillető tudományos és kulturális öröksége. Mindezek alapvető fontosságú kulcsai lesznek az erdélyi magyar művelődés 20. századi története, monográfiája megírásának.”

Várjuk a folytatást!

(Kelemen Lajos levelezése I. (1889–1909). Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Balassi Kiadó, Budapest, 2016. 1070 o. ISBN 978-963-506-991-0; Kelemen Lajos: Napló I. (1890–1920). Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2017. 872 o. ISBN 978-606-739-093-3)

A szerkesztőség megjegyzése: időközben megjelent a napló folytatása: Kelemen Lajos: Napló II. (1921–1938). Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sas Péter. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2018. 1051 o. ISBN 978-606-739-115-2. A kiadó honlapja szerint: „Kelemen Lajos Naplójának második, az 1921. esztendővel folytatódó kötete az erdélyi magyarság életidejének és művelődéstörténetének egyik legnehezebb 20. századi időszakát teszi jóval árnyaltabbá, jobban megismerhetőbbé és megérthetőbbé. A Napló II. kötetének bejegyzései különböznek az előző, 1890–1920 közötti időszakban írottaktól. Alapvetően abban mások, hogy a korábbiak szerzője fiatalemberként a többségi társadalom tagja volt, akinek sorai a szakmai indulásról, az Orbán Balázs nyomdokain próbálkozó Székelyföld-felfedezésről, az ottani régiségkeresésről, a kolozsvári pályakezdésről, a lassan érő beérkezésről és a közben szakadatlanul folyó munkálkodásról tanúskodnak. Eltérnek abban is, hogy boldog családi életet élve tervezte kedvükre formálódó jövőjüket, de az 1920. esztendőben felesége halálával, Erdélynek egy előre nem látott történelmi léptékű változásának Kolozsvár román megszállásával való megkezdésével minden további egyéni és közösségi lehetőség jövőképe kérdésessé változott. A mostani kötetben az 1921. évben folytatódó naplóbejegyzések már az erdélyi magyarság kisebbségi sorsba jutásának időszakában íródtak.” Lásd: <http://eme.ro/servlet/eme/template/publisher%2C%20CPPaper.vm/paperid/857/layout/PKidoIndexLayout.vm>